

Innehåll

Inledning	7
1. Satsa på mystiken	31
2. »Men det stämmer!» och Muskedundret	65
3. Atombombsstrategin	97
4. Flytta de semantiska målstolparna	113
5. »Jag bara vet det!»	135
6. Pseudodjupsinnighet	159
7. Bre på med anekdoterna.	171
8. Trycka på de rätta knapparna.	195
Avslutning	209
Skruvtumsbrev	225
Noter	256
Register	263

Inledning

Intellektuella svarta hål

Även bland världens mest välutbildade och vetenskapligt belästa befolkningar förekommer det ett överflöd av absurda trosuppfattningar. Ett stort antal människor tror på sådana saker som astrologi, andeskådare i tv med enastående förmågor, spådomar i kristallkuler, magneters helande krafter och Nostradamus profetior. Många tror att pyramiderna byggdes av utomjordingar eller att Förintelsen aldrig har inträffat, eller att World Trade Center ödelades av den amerikanska regeringen. Några vill få oss att tro att världen styrs av en hemlig klick av odleliknande utomjordingar. Även de traditionella religionerna vill få folk att tro på absurditeter. Det finns predikare som har lovat sjuttio två himmelska jungfrur till självmordsbombare. Andra insisterar på att universum bara är några få tusen år gammalt.

Hur kan intelligenta och högskoleutbildade människor komma att tro på sådant nonsens? Och hur lyckas de verkligen troende övertyga sig själva och andra om att det är *de* som är rationella och förnuftiga medan *alla andra* är vilseförda?

Den här boken beskriver åtta centrala mekanismer som kan förvandla en uppsättning idéer till en psykologisk insektsfälla – en bubbla av trosuppfattningar som är förförande lätta att ta till sig, men som kan vara nästan omöjliga att tänka sig ut ur igen.

Kosmologerna talar om svarta hål, objekt med så stark gravitation att ingenting, inte ens ljuset, kan frigöra sig från dem. Oförsiktiga rymdresenärer som kommer alltför nära ett svart hål sugas in i det. Det krävs en allt starkare motor för att motstå dess dragningskraft, tills man slutligen passerar »händelsehorisonten» och det inte längre är möjligt att undkomma.

Jag vill påstå att vårt nutida kulturella landskap innehåller ett stort antal *Intellektuella* svarta hål – trosuppfattningar som är konstruerade så att en oförsiktig förbipasserande riskerar att sugas in i dem. Även om det är de av oss som är i störst avsaknad av robusta intellektuella och andra psykologiska försvar som är de mest lättfångade, så är vi alla potentiellt sårbara. Var på din vakt om du stöter på en trosuppfattning där en eller flera av dessa mekanismer spelar en framträdande roll. Alarmklockorna bör ringa och varningsljusen blinka. För du kan vara på väg mot händelsehorisonten till ett Intellektuellt svart hål.

Falsk rimlighet

Lägg märke till att blotta faktumet att ett trossystem är lockande inte gör det till ett Intellektuellt svart hål. Ta en trosuppfattning om vatten som kan innefatta att vatten fryser vid noll grader och kokar vid hundra grader. Människor stöder även dessa uppfattningar, men det beror på att de är *genuint* rimliga. Den förföriska lockelsen med de trosuppfattningar som ligger till grund för ett Intellektuellt svart hål, å andra sidan, har inget att göra med om de är rimliga eller sanna. För de som är fångade i dem, kan de centrala föreställningarna *förefalla* mycket förnuftiga. Men detta är bara skenbart – en produkt av trosuppfattningens förmåga att oskadliggöra förnuftets förmåga att urskilja sanningen och istället få dess offer att acceptera tankebanor som är bedrägliga och ovederhäftiga.

Syftet med denna bok

Det huvudsakliga syftet med denna bok är att bidra till att göra läsarna immuna mot de knep som praktiseras av konspirationsteoretiker, sektmedlemmar, politiska fanatiker, religiösa knäppskallar och förespråkare för stolliga alternativmediciner, genom att avslöja några av de viktigaste knepen som används för att hålla sådana självtätande tanke-bubblor vid liv. Jag ska visa hur man kan bygga ett ointagligt fort även runt en absurd uppsättning trosföreställningar, göra dem immuna mot rationell kritik och skapa en fernissa av falsk rimlighet.

De flesta av oss har någon gång råkat ut för den frustrerande upplevelsen att försöka genomföra en förnuftig konversation med någon som är starkt bunden till en absurd trosuppfattning, och har då stött på åtminstone några av de strategier som dokumenteras i denna bok. Mitt mål är att nysta upp och ganska ingående förklara åtta centrala strategier, som jag kallar:

1. Satsa på mystiken
2. »*Men det stämmer!*» och Muskedundret
3. Atombombsstrategin
4. Flytta de semantiska målstolparna
5. »*Jag bara vet det!*»
6. Pseudodjupsinnighet
7. Bre på med anekdoterna
8. Trycka på de rätta knapparna

I vart och ett av fallen (1) visar jag på strategin, (2) förklarar vad som inte stämmer med den och (3) belyser med exempel hur den fungerar.

Farorna med Intellectuella svarta hål

Varför ska man oroa sig för Intellectuella svarta hål? Vad spelar det för roll om några människor tror på absurda saker?

Det råder inga tvivel om att Intellectuella svarta hål kan finnas utan att orsaka någon större skada. De förblir dock farliga. I några fall är faran uppenbar. Riskerna med en extrem sekt, som till exempel den som leddes av pastor Jim Jones (som slutade med att hans anhängare begick massjälvmord i Guyanas djungel), är klara och tydliga. När våra sinnen väl har fångats av en sådan trosåskådning, blir vi sårbara för knepen utövade av dem som kontrollerar den. Det finns offer som har förmåtts att begå terroristattacker.

Det finns mindre dramatiska men ändå väsentliga risker. Varje år spenderas det miljontals dollar på alternativmediciner som, i många fall, faktiskt är helt verkningslösa. Det är inte bara det att de inte hjälper, de som förlitar sig på dem kan utsätta sig för en allvarlig risk på grund av detta. Människor kan till exempel dö på grund av att de har förlitat sig på homeopatisk behandling istället för konventionella vaccinationer till skydd mot malaria. Det finns inga bevis för att homeopati hjälper eller att homeopati överhuvudtaget har någon verklig medicinsk effekt. Varför tror då människor att det fungerar? Mycket på grund av de typer av trosskapande mekanismer som förklaras i denna bok – i synnerhet *Bre på med anekdoterna* och *Satsa på mystiken*. Så som den främjas och försvaras av åtminstone några av dess utövare, är homeopatin ett Intellectuellt svart hål.

Varje år spenderas dessutom stora summor pengar på astrologer, medier och andra som säger sig ha extraordinära förmågor. Mottagliga personer slösar bort både pengar och emotionell energi på att försöka få lugnande besked om bortgångna nära och kära; information som i verkligheten är helt värdelös. Och återigen, många av dessa människor har blivit intalade, eller intalat sig själva, att det finns något rimligt i deras tro på medier och andeskådare, genom de mekanismer som beskrivs i denna bok.

Så det finns alltså pengar att tjäna på Intellectuella svarta hål. Och det handlar om stora pengar. Men offren kan även utnyttjas på andra sätt.

Intellectuella svarta hål kan också få människor att slösa bort sina

liv. I en del fall har de troende offren förmåtts att överge sina vänner och familjer och kasta bort sina verkliga möjligheter, allt för att gagna trosåskådningens hypnotiskt attraktiva men falska sak.

En glidande skala

Vi bör vara medvetna om att Intellectuella svarta hål befinner sig i änden av en glidande skala. Faktum är att nästan alla av oss använder sig av dessa åtta strategier i en *viss* omfattning, i synnerhet när trosuppfattningar som vi är starkt engagerade i ställs inför ett rationellt hot. Och faktum är att det ibland, under vissa omständigheter, inte behöver vara fel att använda några av dem med *mätta* (jag kommer att förklara detta längre fram). Övergången från en trosuppfattning till ett svart hål beror på i vilken *omfattning* man förlitar sig på sådana mekanismer för att bemöta intellektuella hot och skapa ett sken av förnuftsmässighet. Ju mer vi börjar förlita oss på strategier av denna typ för att stötta och försvara det vi tror på, ju mer kommer vår trosuppfattning att likna ett svart hål, tills vi slutligen står där med just ett svart hål.

Religioner

Den här boken innefattar flera exempel på Intellectuella svarta hål inom religionen – däribland Ungjordskreationismen och Kristen Vetenskap. Men jag vill redan från början påpeka att jag verkligen *inte* påstår att alla religiösa trosuppfattningar är Intellectuella svarta hål, eller att alla troende människor är offer. Jag visar visserligen på hur även centrala, traditionella religiösa övertygelser ibland stötts och försvaras med strategier som behandlas i den här boken. Men detta sker inte i avsikten att visa att dessa trosuppfattningar är falska eller att de *inte skulle kunna* försvaras på ett korrekt och kraftfullt sätt. Att vissa religiösa människor väljer att försvara det de tror på med tvivelaktiga argument innebär inte att man inte kan ha rimliga skäl till att tro på dessa saker.

Om skitsnack

Så för att förtydliga: När jag säger att ett Intellektuellt svart hål är ett *nonsensaktigt trossystem*, så är det inte innehållet som jag menar är nonsens utan *hur grundteserna i trossystemet försvaras och förespråkas*.

Enligt filosofen Harry Frankfurt, vars essä *On Bullshit* har blivit en mindre filosofisk klassiker, innefattar begreppet »bullshit» ett sorts bedrägeri. En »bullshitter» eller skitsnackare, säger Frankfurt, är inte detsamma som en lögnare. Skitsnackaren är inte medveten om att han ljuger. Han hävdar inte något som han vet är felaktigt. Han säger bara sådant som passar hans syften – att komma undan med något – utan att bry sig om ifall det han säger är sant.¹ Jag håller inte helt med Frankfurt i hans analys av skitsnack. I mina ögon är Frankfurts definition för smal, i åtminstone ett avseende. Människor pratar ofta om den senaste självhjälpsflugan, astrologi, feng shui, Kristen Vetenskap som skitsnack och kallar utövarna för bedragare, samtidigt som man tillstår att förespråkarna för dessa företeelser vanligtvis tror på det de säger. Och inte bara det, för dem är det viktigt att det de säger är sant.

Men jag skulle vilja påstå att det som ändå skiljer ut utövare av astrologi, feng shui och Kristen Vetenskap som bedragare är den typ av falsk rimlighet som de lyckas skapa – den pseudovetenskapliga fernissa som de lyckas omge sina grundteser med. De skapar en illusion av att det de tror på är förnuftigt, samtidigt som de inte själva inser att detta bara är skenbart. De lurar inte bara andra, utan även sig själva.

Om dumhet

Offren för Intellektuella svarta hål behöver inte vara vare sig korkade eller enfaldiga. Subtiliteten i några av de strategier som granskas i denna bok visar att de som använder dem ofta är smarta. Inte heller behöver de som faller offer för Intellektuella svarta hål vara lättlurade *i allmänhet*. Offren kan, inom andra delar av sina liv, vara ytterst försiktiga, utsätta påståenden för en noggrann kritisk granskning, vär-

dera bevisen samvetsgrant och utforma det de tror på i enlighet med stabila, rationella normer. Man kan säga att de använder sig av dessa strategier *selektivt*. Så om du efter att ha läst boken börjar misstänka att du kanske sitter fången i ett Intellektuellt svart hål, behöver du inte känna dig dum för det. Det finns människor som är betydligt smartare än både du och jag som också har gått i fällan.

Appendix A till inledningen

Varför tror vi som vi gör?

Den här boken försöker inte presentera en övergripande teori om varför vi attraheras av vissa trossystem överhuvudtaget eller varför vi lockas att använda de typer av mekanismer som boken beskriver för att försvara dem.

Varför, till exempel, är tron på övernaturliga varelser – spöken, änglar, döda förfäder och gudar, till exempel – så utbredd? Tro på sådana övernaturliga krafter verkar vara ett snudd på universellt drag i mänsklighetens samhällen. Det finns en del som tyder på att en disposition för trosuppfattningar av detta slag faktiskt kan vara medfödd – en del av vårt naturliga evolutionära arv. Psykologen Justin Barrett har lagt fram teorin att den allmänna förekomsten av denna sorts övertygelser delvis kan förklaras med att vi har något som kallas *Hypersensitive Agent Detection Device*, eller H.A.D.D.²

H.A.D.D.-hypotesen

Människor förklarar företeelser i världen omkring dem på två mycket olika sätt. Ibland hänvisar vi till exempel till naturliga *orsaker* eller *lagar* för att förklara en händelse. Varför föll äpplet från trädet? För att vinden blåste och skakade grenen, vilket orsakade att äpplet föll. Varför frös vattnet i ledningarna i natt? Därför att vattnets temperatur sjönk under noll och det är en lag att vatten fryser till is under noll grader.

Men vi förklarar också genom att hänvisa till *agenter* – varelser som *agerar* utifrån sina övertygelser och *begär* på ett mer eller mindre

rationellt sätt. Varför föll äpplet från trädet? För att Ted ville äta det och skakade på trädet, eftersom han trodde att detta skulle få äpplet att falla. Varför ligger Marys bilnycklar på spiselkranen? För att hon ville se till att hon inte glömde dem, och därför lade hon dem på en plats där hon skulle se dem. Barrett säger att vi har utvecklats till att vara mycket mottagliga för agenter. Vi har utvecklats i en miljö som innehåller många agenter – familjemedlemmar, vänner, rivaler, rovdjur, villebråd och så vidare. Att upptäcka och förstå andra agenter hjälper oss att överleva och reproducera oss. Så vi har utvecklats till att vara mottagliga för dem – alltför mottagliga, faktiskt. Om du hör något som prasslar i buskarna bakom dig, så vänder du dig instinktivt om och spanar efter en agent. För det mesta är det ingen där, bara vinden i bladen. Men i den miljö som vi utvecklades i kunde upptäckten av en agent rädda ens liv, vid de få tillfällen då det fanns en närvarande. Det var betydligt bättre att undvika ett antal inbillade rovdjur än att bli uppäten av ett verkligt sådant. Evolutionen gynnar därmed en ärftlig tendens, inte bara till känslighet, utan överkänslighet, för agenter. Vi har utvecklats till att besitta (eller om man så föredrar, att *vara*) hyperaktiva agentdetektorer.

Om vi verkligen har en H.A.D.D. så skulle det åtminstone delvis förklara människans benägenhet att känna att det finns »någon där» även när man inte kan se någon, och detta i sin tur kan åtminstone delvis förklara vår benägenhet att tro på förekomsten av osynliga agenter – andar, spöken, änglar eller gudar.

I sin bok *The Illusion of Conscious Will*, pekar till exempel Daniel Wegner på det som han anser vara den mest iögonenfallande egenskapen hos dem som använder Oujabräden (där psykografen – ofta ett upp- och nedvänt snapsglas – som, med deltagarnas pekfinger vilande lätt på glaset, ser ut att röra sig av sig själv på brädet och bokstavera meddelanden från »den andra sidan»):

Människor som använder brädet verkar ohjälpligt komma fram till slutsatsen att någon typ av osynlig agent . . . styr psykografens rörelser. Man

förlorar inte bara förmågan att uppfatta det egna bidraget till aktiviteten hos det talande brädet, det uppstår dessutom omedelbart en teori som förklarar denna oförmåga: teorin om en yttre agent. Förutom de avlidnas andar, verkar människor ibland vara beredda att åberopa inflytandet av demoner, änglar och till och med väsen från framtiden eller den yttre rymden, beroende på de egna personliga kontakterna med kulturella teorier om sådana effekter.³

Eftersom psykografens rörelser framstår som märkliga, förklaras de ofta med inverkan av en osynlig agent (notera dock att typen av agent som åberopas varierar från grupp till grupp, beroende på deras individuella, kulturellt betingade förväntningar – se *Bre på med anekdoterna*).

Men jag stöder dock inte H.A.D.D.-förklaringen till den utbredda tron på sådana osynliga agenter (även om jag misstänker att den till viss del är sann). Notera också, att även om vi verkligen skulle vara i besittning av en H.A.D.D. så förklarar detta i bästa fall endast attraktionskraften hos *några* av de trossystem som behandlas i denna bok. Många vrickade trosuppfattningar – som de som handlar om kristallhealing, konsten att spå i händer eller numerologi – inbegriper inte några osynliga agenter. Jag tar endast upp H.A.D.D.-hypotesen för att illustrera förhållandet att mekanismerna som förklaras i boken inte är avsedda att konkurrera med sådana psykologiska och evolutionära förklaringar till varför vi tror på olika saker. Min tes är att *när* vi väl har attraherats av en trosuppfattning, av vilken orsak det än må vara, så kan dessa åtta mekanismer träda i kraft för att stärka och försvara den.

Lägg märke till att H.A.D.D.-hypotesen inte säger att det inte finns några osynliga agenter. Kanske finns verkligen åtminstone några av de osynliga agenter som människor tror existerar. Kanske finns det verkligen spöken eller andar eller gudar. Men om vi antar att H.A.D.D.-hypotesen verkligen på ett korrekt sätt förklarar varför så många tror på förekomsten av osynliga agenter, då kan inte omständigheten att ett stort antal människor har sådana trosuppfattningar längre betraktas som ett hållbart bevis för att det existerar några sådana agenter.